

ลักษณะเฉพาะทางประติมานวิทยา ของปฏิมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบในประเทศไทย

ธนุตม์ ธรรมพิทักษ์

ภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยกรุงเทพ วิทยาเขตรังสิต จังหวัดปทุมธานี 12120
อีเมล: thanut.t@bu.ac.th

บทคัดย่อ

รูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ หรือพระพุทธรูปเจ้าแพทย์ เป็นพระพุทธรูปเจ้าในความเชื่อของพุทธศาสนา แต่ในประเทศอินเดียที่เป็นต้นกำเนิดของศาสนาพุทธ แต่มิได้มีการกล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าองค์นี้อย่างชัดเจนนัก จวบจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2561) ก็ยังไม่พบการสร้างรูปเคารพของพระไภษัชยคุรุฯ ในประเทศอินเดีย เมื่อความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปเจ้าแพทย์ได้เผยแพร่สู่ประเทศจีนช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-12 ความชัดเจนในการสร้างปฏิมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ได้มีขึ้นเป็นครั้งแรก จากนั้นความเชื่อดังกล่าวก็ได้เผยแพร่ออกสู่ดินแดนต่างๆ เช่น ญี่ปุ่น ทิเบต กัมพูชา และประเทศไทย ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น รวมถึงลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบในประเทศต่างๆ เหล่านี้ก็มี ความแตกต่างกันเป็นซึ่งน่าจะเกิดจากความคิดของการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น

ส่วนรูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ ในไทยนั้นก็มีความแตกต่างทางประติมานวิทยาที่เห็นได้อย่างชัดเจน แบ่งได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ๆ

รูปแบบที่ 1 ปรากฏขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 แสดงอิทธิพลแบบศิลปะขอม รูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ มักแสดงเป็นพระพุทธรูปนาคปรก เมื่อขอมเสียดินแดนรูปแบบนี้ก็หายไ้จากประเทศไทย

รูปแบบที่ 2 ปราภฏขึ้น สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ แสดงลักษณะทางประติมานวิทยาเป็นรูปบุคคลแสดงลักษณะสำคัญ 32 ประการตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะฉลองพระองค์แบบพระสงฆ์จีน

รูปแบบที่ 3 ปราภฏขึ้นสมัยรัชกาลที่ 9 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ราว พ.ศ. 2550 – 2560 แสดงลักษณะประติมานวิทยาเป็นรูปบุคคลแสดงลักษณะสำคัญ 32 ประการตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ แต่มีความเป็นท้องถิ่นมากขึ้นเช่นการครองจีวร ลักษณะของพระพักตร์ เกิดจากการผสมผสานความเชื่อแบบเถรวาทที่เป็นความเชื่อหลักของสังคมไทย

จากลักษณะทางประติมานวิทยาของปฏิมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ที่ต่างกันประเทศไทยเป็นผลมาจากแนวคิด ความเชื่อหลักในแต่ละช่วงเวลา อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่นำความเชื่อในการนับถือพระไภษัชยคุรุฯ ที่เข้าสู่ประเทศไทย แต่เนื่องจากตามหลักประติมานวิทยานั้น มักมีการกำหนดรูปแบบหรือลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์แต่ละองค์ไว้ เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนวุ่นวายคือพระองค์ใด และเพื่อความชัดเจนในอำนาจพุทธคุณของแต่ละพระองค์ ซึ่งพระไภษัชยคุรุฯ ที่เชื่อว่ามีความอำนาจพุทธคุณในด้านช่วยรักษาอาการป่วยต่างๆ ให้กับมนุษย์ ก็ควรมีพุทธลักษณะเฉพาะของพระองค์เช่นกัน โดยพุทธลักษณะที่สำคัญก็ควรเกี่ยวเนื่องกับการรักษาอาการเจ็บป่วยต่างๆ จึงทำให้ลักษณะทางประติมานวิทยาของปฏิมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ยังคงแสดงพุทธลักษณะที่สำคัญเพื่อสื่อความเป็นพระพุทธรูปเจ้าแพทย์อยู่เสมอคือ การมีหม้อยาบนฝ่าพระหัตถ์

คำสำคัญ: พระไภษัชยคุรุฯ, พระพุทธรูปเจ้าแพทย์, ประติมานวิทยาในพุทธศาสนา

Iconography of Phra Bhaisajyaguru Sculpture in Thailand

Thanut Thampituck

Department of Visual Art, Faculty of Fine Art,
Bangkok University Rang-sit Campus,
Pathumthani 12120, Thailand

E-mail: thanut.t@bu.ac.th

Abstract

Phra Bhaisajyaguru Vaitoonprapha or Phra Bhaisajyaguru, also known as the Medicine Buddha (God of Medicine) is one of the Buddha in Buddhism. In the old days, Phra Bhaisajyaguru was not widely recognized, and sculpture of this Medicine Buddha was never discovered in India where Buddhism originated.

When the belief related to the Medicine Buddha spread to China, the establishment of Phra Bhaisajyaguru became more clearly defined and appeared in the scriptures which recorded the determination of Phra Bhaisajyaguru, the methodology of image creation and buildings for the Buddha image to be situated. This belief was extensively distributed to Japan, Tibet, Cambodia, and Thailand.

In Thailand, the belief of Phra Bhaisajyaguru appeared in 3 periods.

1. In 18th Century when Thailand was influenced by Cambodia during

the reign of King Jayavarman VII. Phra Bhaisajyaguru's images found in Thailand were similar to the image form of Buddha sheltered in Naga hood influenced by the belief of the Khmer culture.

2. The second period, Phra Bhaisajyaguru was found during the Reign of King Rama 5 (King Chulalongkorn) of Bangkok Period.

3. The third period was during between 2007 and 2016 in the reign of King Rama 9, Phra Bhaisajyaguru's images were combined with Theravada Buddhism belief which resulted in having the images created in varied formations. However, Thai Buddhism arts are more revealed, such as the Thai facial structure and robed which appeared similar to Thai Buddhist monks.

In Thailand, the representation of Thai Buddhist arts is in accordance of iconology of Phra Bhaisajyaguru's image which comprised of Thai facial structure, accessories, and robes. In essence, Phra Bhaisajyaguru's image has a pot of medicine on the palm of the image as the significant iconology.

Keywords: Phra Bhaisajyaguru, Medicine Buddha, Buddhist Iconography

บทนำ

พระโภษัชยคุรุฯหรือพระพุทเจ้าแพทย์เป็นพระพุทเจ้าในลัทธิความเชื่อของพุทธศาสนา แต่ในประเทศอินเดียจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2561) ยังไม่พบการสร้างรูปเคารพของพระโภษัชยคุรุฯ มีเพียงข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาฝ่ายมหายานต่างๆ เช่น ในคัมภีร์ลิลิตวิสูตรซึ่งเป็นพุทธประวัติฉบับพิสดารของนิกายสรวาสติวาทที่เขียนขึ้นหลังคัมภีร์ลิลิตวิสูตรธรรมปุณฑริกสูตร ในลิลิตวิสูตรมีข้อความซ้ำๆ หลายครั้งที่สรรเสริญว่าพระพุทเจ้าทรงเป็นแพทย์ผู้ยิ่งใหญ่ (King of Medicines) ผู้สามารถปลดเปลื้องความเจ็บปวดและความทุกข์ทรมานของมนุษย์ โดยการนำเข้าสู่กระแสแห่งนิพพานในอัยายที่ 1 ชื่อนิทานปริวรรต ได้บรรยายว่า (Kabinsing Chatsumā,(Translator). (1986). p. 4)

*“พระองค์เป็นแพทย์ ประทานยาคืออมฤต พระองค์กล้าในการตรัส
เจรจาแสดงลัทธิ ทำให้พวกมิถิฉาทธิเร้าร้อนไปตามกัน พระองค์เป็น
พงศ์พันธุแห่งพระธรรม ทรงปรารถเปรี๊อง ในปรมัตถธรรม พระองค์เป็น
ผู้นำ เป็นผู้ชี้ทางไม่มีใครยิ่งไปกว่า”*

เรื่องราวเกี่ยวกับโภษัชยคุรุฯ มีความชัดเจนขึ้นเมื่อความเชื่อดังกล่าว ได้เผยแผ่สู่เข้าสู่ประเทศจีน โดยกล่าวว่าเมื่อหลวงจีนเทียนจิงหรือพระถังซำจั๋ง เดินทางไปสืบพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียและได้นำพระสูตร “โภษัชยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตสูตร” กลับสู่ประเทศจีนด้วย ราว พ.ศ. 1158 จึงเกิดการสร้างรูปเคารพของพระองค์ขึ้นประดิษฐานในวิหาร ภายในวัดพุทธศาสนาแบบมหายานในประเทศจีน จากนั้นความเชื่อเกี่ยวกับโภษัชยคุรุฯ และการสร้างรูปเคารพของพระองค์ ก็ได้เผยแผ่ออกสู่ดินแดนต่างๆ เช่น ญี่ปุ่น กัมพูชา และไทย โดยลักษณะประติมานวิทยาของปฏิมากรรมพระโภษัชยคุรุฯ ที่พบในประเทศต่างๆ นั้นก็แตกต่างกันไป ซึ่งน่าจะเกิดจากการผสมผสานกับความเชื่อและแนวคิดในแต่ละท้องถิ่นนั่นเอง

ในส่วนของประเทศไทยช่วงแรกได้รับแนวคิดและรูปแบบในการสร้างรูปเคารพ พระโกษชัยคุรุ มาจากอิทธิพลขอมโบราณช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอม (Suphattharadit Ditsakun. 1972, p. 122) เหตุผลในการพระโกษชัยคุรุและอโรคยศาลา เชื่อว่าก่อนที่พระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) จะขึ้นครองราชย์นั้นได้ทรงหลบภัยอยู่ในป่า ยังไม่สามารถขึ้นครองราชย์ได้อยู่ถึง 15 ปี ขณะที่พระองค์หลบภัยอยู่นี้เองได้ทรงเห็นความทุกข์ยาก ความลำบากต่างๆ ของประชาชนในถิ่นที่อยู่ห่างไกล ดังนั้นเมื่อพระองค์ปราบปรามความวุ่นวายต่างๆ และขึ้นเป็นกษัตริย์แล้ว จึงสร้างอโรคยศาลาเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชนของพระองค์และอีกสาเหตุหนึ่งเชื่อกันว่าพระองค์เป็นโรคเรื้อน จึงต้องการสร้างกุศลเพื่อหวังให้อานิสงส์ผลบุญที่พระองค์ได้ทรงกระทำ ช่วยให้พระองค์หายจากโรคเรื้อน การสร้างปฏิมากรรมพระโกษชัยคุรุ แต่เมื่อสิ้นอำนาจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ความเชื่อในการนับถือบูชาพระโกษชัยคุรุ และการสร้างรูปเคารพดังกล่าวในประเทศไทยก็ลดน้อยลง บางแห่งถูกทิ้งร้างและหายไปในที่สุด (Shewasukthaworn et al., 2015, p. 59)

ด้านวิชาการมีการกล่าวถึงเรื่องราวและพุทธลักษณะเกี่ยวกับพระโกษชัยคุรุน้อยมาก เช่น สมเด็จพระยาตราชานุภาพ (1976, p. 24) ได้กล่าวไว้ในหนังสือตำนานพุทธเจดีย์ว่า รูปแบบของพระโกษชัยคุรุ นี้ น่าจะอนุโลมมาจากพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร หรือทำเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิพระหัตถ์ถือหมอน้ำมนต์ ผลสมอหรืออวสาร หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล (1972, p.78) ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้าแพทย์หรือพระโกษชัยคุรุไว้ในหนังสือประวัติมากรรมขอม ว่าเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถือผอบมีฝ่าปิดอยู่ในพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ที่ยกขึ้นเสมอพระอุระ ขณะเดียวกันของที่อยู่ที่พระหัตถ์นั้นอาจเป็นบาตร ดอกบัวหรือสฤกษ์ก็ได้ ส่วนผาสุข อินทราวุธ (1987, pp. 62-63) ได้กล่าวถึงพุทธลักษณะพระโกษชัยคุรุ ในหนังสือพุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน ว่าพระองค์จะฉลองพระองค์แบบนักบวช ไม่สวมเครื่องประดับ มีลักษณะมหาบุรุษต่างๆ เช่น พระกรรณยาว มีอุษณิষะ ประทับขัดสมาธิเพชร

พระหัตถ์วางบนพระเพลาถือโอสถหรือบาตร บางครั้งมีลักษณะคล้ายก้อนดินหรือดอกบัวตูม

ในช่วงระยะเวลา 10 ปีให้หลังมานี้ (พ.ศ. 2548 – 2559) ได้มีการสร้างปฏิมากรรมพระโภษัชยคุรุฯ มากขึ้นในสังคมไทย โดยพบทั้งวัดในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เช่นวัดบรมราชากาญจนภิเษกอนุสรณ์ (วัดเล่งเน่ยยี่ 2) จังหวัดนนทบุรี วัดธรรมปัญญาาราม จังหวัดนครปฐม ฯลฯ แต่ขณะเดียวกันในวัดในพุทธศาสนาแบบเถรวาทก็มีการสร้างรูปเคารพของพระองค์ด้วย เช่น วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จังหวัดร้อยเอ็ด วัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดลพบุรี ฯลฯ โดยมีพุทธลักษณะ การแสดงมุทราสิ่งของที่อยู่บนฝ่าพระหัตถ์ ที่ต่างกันออกไปในแต่ละแห่ง โดยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน บนฝ่าพระหัตถ์ของพระโภษัชยคุรุฯ มักมีเจดีย์บนฝ่าพระหัตถ์ ส่วนในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมักเป็นวัดพุทธทรงกลมคล้ายหม้อยา

จากการสร้างพระโภษัชยคุรุฯ ที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาที่ต่างกันไปนี้เอง จึงทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดพุทธลักษณะที่ต่างกัน แต่ยังคงเป็นพุทธลักษณะที่หมายถึงพระโภษัชยคุรุฯ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ที่ถูกต้องเกี่ยวกับพุทธลักษณะของ “พระโภษัชยคุรุฯ” โดยผู้วิจัยได้ทำการสำรวจในช่วงปี พ.ศ. 2559 - 2561

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะประติมานวิทยาของพระโภษัชยคุรุฯ ในแต่ละรูปแบบ ว่าลักษณะประติมานวิทยาที่มีความแตกต่างในแต่ละช่วงเวลานั้นเกิดจากมูลเหตุใด และสัญลักษณ์ทางประติมานวิทยาที่สำคัญเพื่อแสดงถึงการเป็นพระโภษัชยคุรุฯ นั้นแสดงออกในรูปแบบใด เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการเรียนรู้พร้อมทั้งการนำไปสร้างพุทธลักษณะของพระองค์ได้ถูกต้อง

รูปแบบและพุทธประติมานของพระพุทธรูปโภษัชยคุรุไวฑูรยประภาในประเทศไทย

จากการสำรวจและออกเก็บข้อมูลตามสถานที่ต่างๆ ในประเทศไทย พบว่า

คุณสมบัติพระโภษัชยคุรุฯ ที่เป็นตัวอย่างมีลักษณะดังนี้

- 1) เป็นพระพุทธรูปที่มีวัตถุประสงค์คล้ายหม้อยาบนฝ้าพระหัตถ์
- 2) เป็นพระพุทธรูปที่มีเจดีย์แบบจีนบนฝ้าพระหัตถ์

จากคุณสมบัติดังกล่าวพบว่ารูปเคารพพระโภษัชยคุรุฯได้ปรากฏในเขตกรุงเทพมหานครทั้งสิ้น 16 องค์ ในเขตภาคกลางและปริมณฑล 29 องค์ ในเขตภาคตะวันออก 5 องค์ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 8 องค์ ในเขตภาคเหนือ 3 องค์ รวมทั้งสิ้น 61 องค์ มีรูลักษณะทางประติมานวิทยาแบ่งได้ 7 ลักษณะดังนี้

1. คล้ายพระพุทธรูปนาคปรกมีเครื่องประดับ พบที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี จำนวน 3 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ จำนวน 4 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดลพบุรี จำนวน 7 องค์ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 3 องค์ โรงพยาบาล จุฬารัตน์ จังหวัดกรุงเทพฯ จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 18 องค์

2. คล้ายพระพุทธรูปนาคปรกไม่สวมเครื่องประดับ พบที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสุโขทัย จำนวน 2 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 1 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดลพบุรี จำนวน 2 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี จำนวน 2 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จังหวัดกรุงเทพฯ จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 8 องค์

3. คล้ายพระศากยมุนีสวมเครื่องประดับ พบที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี จำนวน 2 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดลพบุรี จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 3 องค์

4. คล้ายพระศากยมุนีไม่สวมเครื่องประดับ พบที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดราชบุรี จำนวน 1 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดลพบุรี จำนวน 2 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดสุโขทัย จำนวน 1 องค์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 5 องค์

5. คล้ายพระศากยมุนี เป็นพุทธศิลป์แบบจีนมีเจดีย์ฝ้าพระหัตถ์ มักพบเป็น

พระประธานในวัดจีน จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลพบพระโภชชัยคุรุฯ ในลักษณะดังกล่าวที่ในเขตจังหวัดกรุงเทพฯ พบทั้งสิ้น 6 แห่งๆ ละ 1 องค์ ที่วัดทิพย์วารีวิถีปฏิบัติจีนพรต วัดโลกานุเคราะห์ วัดกุศลสมาคร วัดมังกรกมลาวาส ศาลเจ้ากวางตุ้ง ในเขตจังหวัดนนทบุรี พบจำนวน 1 องค์ที่วัดบรมราชากาญจนานิกะษา จังหวัดจันทบุรี พบ 2 แห่ง ที่วัดมังกรบุปผาราม วัดเขตรัตนาบุญญาราม แห่งละ 1 องค์ จังหวัดชลบุรี พบที่วัดเทพพุทธาราม จำนวน 1 องค์ จังหวัดกาญจนบุรีพบที่วัดเมตตาธรรมโพธิญาณ จำนวน 1 องค์ จังหวัดนครปฐมพบที่วัดธรรมปัญญาาราม จำนวน 1 องค์ และที่มูลนิธิการกุศลมุกดาหาร จังหวัดมุกดาหาร อีก 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 13 องค์

6. คล้ายพระศากยมุนี เป็นพุทธศิลป์แบบจีนมีหม้อยาบนฝ่าพระหัตถ์ มักพบเป็นพระประธานในวัดแบบจีน หรือพบในวิหารที่สร้างแยกออกมาต่างหาก พระโภชชัยคุรุฯ ที่มีพุทธลักษณะเช่นนี้พบจำนวนไม่มากนัก ซึ่งอาจเกิดจากการผสมผสานด้านรูปแบบที่เป็นพุทธศิลป์แบบจีนกับลักษณะทางประติมาวิทยาที่ต้องการให้แสดงหม้อยาบนฝ่าพระหัตถ์ ในเขตกรุงเทพฯ พบจำนวน 2 องค์ที่พิพิธภัณฑ์บ้านบุญดวงสรวง และโรงพยาบาลทหารผ่านศึก แห่งละ 1 องค์ จังหวัดชลบุรี ที่ศาลเจ้าหน้าจาซาไท้จื้อ พบจำนวน 1 องค์ จังหวัดนครปฐม พบจำนวน 2 องค์ ที่วัดธรรมปัญญาาราม และวัดทรงธรรมกัลยาณี แห่งละ 1 องค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบที่วัดพนัญเชิง จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 6 องค์

7. คล้ายพระศากยมุนี เป็นพุทธศิลป์แบบไทยมีหม้อยาบนฝ่าพระหัตถ์ พุทธลักษณะในรูปแบบนี้ อาจเกิดจากการแนวคิดการสร้างตามพุทธศิลป์แบบไทยกับความเชื่อเกี่ยวกับพระโภชชัยคุรุฯที่เป็นแบบจีน และพระโภชชัยคุรุฯ ในพุทธลักษณะแบบนี้มักสร้างขึ้นในสมัยหลังช่วง พ.ศ. 2548-2559 ในกรุงเทพมหานคร พบจำนวน 2 องค์ ที่วัดเอี่ยมวรนุช และวัดเจ้าอาม แห่งละ 1 องค์ จังหวัดชลบุรี ที่วัดโพธิ์ตัดตาราม จำนวน 1 องค์ จังหวัดกาญจนบุรี ที่วัดถ้ำพุทว่า จำนวน 1 องค์ จังหวัดสระบุรี ที่วัดพระบาทน้ำพุ จำนวน 1 องค์ จังหวัดเลยวัดสมเด็จพระอริยวงศะ

จำนวน 1 องค์ จังหวัดร้อยเอ็ด ที่วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จำนวน 1 องค์ จังหวัด
ฉะเชิงเทรา ที่วัดจีนประชาสโมสร จำนวน 1 องค์ รวมทั้งสิ้น 8 องค์

ตารางที่ 1 ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบในประเทศไทย ในพุทธ
ลักษณะต่างๆ

รูปแบบ	จำนวน	คิดเป็นร้อยละ
1. คล้ายพระพุทธรูปนาคปรก มีเครื่องทรงแบบพระโพธิสัตว์ (อิทธิพลขอมโบราณ)	18	29.50
2. คล้ายพระพุทธรูปนาคปรก ไม่มีเครื่องทรงแบบพระโพธิ สัตว์ (อิทธิพลขอมโบราณ)	8	13.10
3. คล้ายพระศากยมุณี มีเครื่องทรงแบบพระโพธิสัตว์ (อิทธิพลขอมโบราณ)	3	4.90
4. คล้ายพระศากยมุณี ไม่มีเครื่องทรงแบบพระโพธิสัตว์ (อิทธิพลขอมโบราณ)	5	8.20
5. คล้ายพระศากยมุณี มีเจดีย์แบบจันทน์บนฝ่าพระหัตถ์ (อิทธิพลพุทธมหายานจีนนิกาย)	13	21.35
6. คล้ายพระศากยมุณี มีเจดีย์หม้อยบนฝ่าพระหัตถ์ (อิทธิพลพุทธมหายานจีนนิกาย)	6	9.85
7. คล้ายพระศากยมุณี มีพุทธศิลป์แบบไทย มีหม้อยบนฝ่า พระหัตถ์	8	13.10
รวมจำนวนประชากร	61	100.00

ข้อมูลจากการสำรวจปฏิมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ในประเทศไทยดังกล่าวพบว่า
ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบมากที่สุดมีพุทธลักษณะคล้าย
พระพุทธรูปนาคปรก พระหัตถ์แสดงธยามุทรา มีวิัตถุรูปกลมคล้ายหม้อยบน
ฝ่าพระหัตถ์ ซึ่งเป็นอิทธิพลจากขอมในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงพุทธศตวรรษ
ที่ 18 โดยพบมากถึงร้อยละ 42.60 ของกลุ่มตัวอย่าง แต่ที่น่าสังเกตคือปฏิมากรรม

พระโกษชัยคุรุฯ ที่พบเหล่านี้จำนวนมากมีขนาดความสูงระหว่าง 10-20 ซม. ซึ่งไม่ใช่พระประธานหลักที่อยู่ใน อโรคยศาลา แต่อาจเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในระหว่างการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการรักษาผู้ป่วย

ส่วนลักษณะทางประติมานวิทยาที่พบในจำนวนรองลงมาคือพระโกษชัยคุรุฯ ที่มีลักษณะคล้ายพระศากยมุนี แสดงพุทธศิลป์แบบจีน (ลักษณะพระพักตร์ การครองจีวร) พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา มีเจดีย์แบบจีนที่เรียกว่าถะวางบนฝ่าพระหัตถ์ เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญทางประติมานวิทยาที่แสดงความหมายว่าเป็นพระโกษชัยคุรุฯ ในพุทธศิลป์แบบจีน ซึ่งน่าจะเป็นการรับอิทธิพลและความเชื่อเรื่องเจดีย์ที่ใช้เป็นที่เก็บยาจากลัทธิเต๋าที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมจีนก่อนพุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้าสู่ประเทศ ส่วนจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่เหลืออีกร้อยละ 36.05 มีพุทธลักษณะที่แตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่และความเชื่อ แต่ยังคงแสดงลักษณะทางประติมานวิทยาที่มีการวางหม้อยาบนฝ่าพระหัตถ์ ที่แสดงความหมายที่สำคัญว่าเป็นพระโกษชัยคุรุฯ ไว้เช่นกัน

ข้อมูลจากการสำรวจข้างต้น พบว่าประติมานวิทยาของพระโกษชัยคุรุฯ ที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นอิทธิพลจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอม ที่มีการสร้างอโรคยศาลาพร้อมประดิษฐานพระโกษชัยคุรุฯ ในอาคารอโรคยศาลาเหล่านั้น อีกทั้งมีการสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ขนาดเล็กเพื่อใช้ในการทำพิธีกรรม โดยลักษณะทางประติมานวิทยาที่พบในช่วงนี้ไม่แตกต่างกับที่พบในประเทศกัมพูชา ซึ่งคงเนื่องมาจากประเทศไทยไม่ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้มาโดยตรง ดังนั้นเมื่อแนวคิดดังกล่าวผ่านเข้าสู่ประเทศไทยก่อให้เกิดการสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ขึ้นในประเทศไทยโดยคงยึดลักษณะตามต้นแบบในกัมพูชา หรือเกิดจากเป็นพระตำรับจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่กำหนดรูปแบบในการสร้างประติมานกรรมพระโกษชัยคุรุฯ ไว้แล้ว

โดยเราสามารถแบ่งพุทธลักษณะพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบในช่วงเวลานี้ ออกได้เป็น 2 แบบคือ

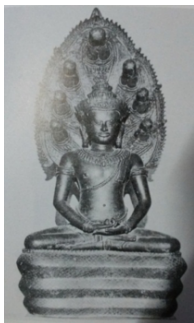
แบบที่ 1 องค์พระไภษัชยคุรุฯ ไม่สวมเครื่องประดับ ลักษณะทางประติมานวิทยาของกลุ่มนี้ทำเป็นรูปบุคคลมีลักษณะตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการเช่น พระกรรณยาว มีพระอุษณิษะ ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย พระอุณาโลมอยู่ตรงกลางระหว่างพระขนงทั้งสองข้าง ฉลองพระองค์แบบนักบวช จีวรบางเรียบไม่มีลวดลาย ประทับขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางประสานกันบนพระเพลาแสดงธยามุทรา บนฝ่าพระหัตถ์มีวัตถุคล้ายหม้อยาหรือผอบวางไว้ (ภาพที่ 1) ประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ในแบบที่ 1 นี้ น่าจะเกิดจากแนวคิดที่เป็นพื้นฐานในการสร้างพระพุทธรูปทั่วไปแต่เดิมที่แต่งกายแบบนักบวช ไม่สวมเครื่องประดับ

ภาพที่ 1: พระไภษัชยคุรุฯ ฉลองพระองค์แบบนักบวช ไม่สวมเครื่องประดับ
ที่มาของภาพ: Indrawut Phāsuk. (2000)

แบบที่ 2 องค์พระไภษัชยคุรุฯ สวมเครื่องประดับ พุทธลักษณะทางประติมานวิทยาของกลุ่มนี้ทำเป็นรูปบุคคลมีลักษณะตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ เช่นเดียวกับกลุ่มแรก มีทั้งครองจีวรแบบห่มเฉียงเปิดอึ่งสาขวา และครองจีวรแบบห่มคลุม ประทับขัดสมาธิราบเห็นฝ่าพระบาทเพียงข้างเดียว พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางประสานกันบนพระเพลาแสดงธยามุทรา บนฝ่าพระหัตถ์มีวัตถุคล้ายหม้อยาหรือ

ผอบ นอกจากนั้นลักษณะที่สำคัญคือสวมเครื่องประดับแบบกษัตริย์ บนพระเศียรสวมเทริดและกระบังหน้า พระองค์มีเครื่องประดับกรองศอ พาหุรัด ทองกร (ภาพที่ 2) พระโกษาชัยคุรุฯ ในแบบที่ 2 นี้ พบเป็นจำนวนมากกว่า แบบที่ 1 แสดงให้เห็นว่าแนวคิดและความเชื่อในการกำหนดลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโกษาชัยคุรุฯ ที่ไทยรับมาจากกัมพูชาในช่วงเวลานี้ ไม่นิยมการฉลองพระองค์แบบนักบวช แต่มีการสวมเครื่องประดับที่คล้ายคลึงกับฉลองพระองค์ของพระโพธิสัตว์หรือกษัตริย์ ซึ่งอาจเป็นเพราะในความเชื่อเดิมของประเทศกัมพูชาตั้งแต่พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศนี้ หน้าที่ในการดูแลปกป้องมนุษย์จากภัยอันตรายก็เป็นหน้าที่ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ดังนั้นเมื่อเกิดความเชื่อใหม่ในการบูชาพระโกษาชัยคุรุฯ เข้ามาโดยมีอำนาจพุทธคุณที่ใกล้เคียงกับอำนาจพุทธคุณของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร จึงอาจมีการผสมผสานลักษณะทางประติมานวิทยาทั้ง 2 แบบเข้าด้วยกันคือมีลักษณะสวมเครื่องประดับแบบพระโพธิสัตว์ แต่มีหม้อยาหรือผอบขนาดเล็กซึ่งหมายถึงพระโกษาชัยคุรุฯ ไว้บนฝ่าพระหัตถ์

ภาพที่ 2: พระโกษาชัยคุรุฯ ทรงเครื่อง

ที่มาของภาพ: Ditsakun Suphattharadit. (2004)

หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของกัมพูชาสวรรคต ประเทศกัมพูชาก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในการนับถือศาสนาโดยกลับไปนับถือศาสนาพราหมณ์อีกครั้งในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 พบว่าภายในเมืองพระนครมีการทูลทำลายพระพุทธรูป

รูปภายในศาสนสถาน ที่สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสียจนเกือบหมดสิ้น บ้างก็กะเทาะให้พระพุทธรูปกลายเป็นศิวลึงค์ (เห็นได้จากภาพสลักที่ปราสาทบายน) การไม่ได้รับการอุปถัมภ์สมุนไพร เครื่องใช้ประจำศาสนสถาน ที่ส่งไปยังอโรคยาศาล เพราะเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา ทำให้สมุนไพรต่างๆ ก็เริ่มขาดแคลนซึ่ง อโรคยาศาลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเมื่อหมดสถานะความเป็นโรงพยาบาล เพราะขาดการอุปถัมภ์จากทางการ ก็หมดความสำคัญลงและถูกทิ้งร้างในที่สุด (Shewasukthaworn et al., 2015, p. 59) ความสำคัญและการนับถือพระโภชยคุรุฯ ที่เป็นความเชื่อมาจากกัมพูชาก็ได้หายไปจากสังคมไทย

จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) พระอาจารย์สกแห่งได้จาริกสู่ประเทศไทย และได้มีการสร้างวัดพุทธศาสนามหายานแบบจีนขึ้นหลายวัดเริ่มจากวัดบำเพ็ญเงินพรต วัดมังกรกมลาวาส วัดจีนประชาสโมสร ฯลฯ วัดเหล่านี้มีข้อมูลระบุว่าพระประธานที่เรียงกัน 3 องค์ในพระอุโบสถ โดยลักษณะทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์และทั้ง 3 วัด มีความคล้ายคลึงกัน คือ องค์พระมีลักษณะตามคัมภีร์มหาบุรุษ 32 ประการ เช่น ขมวดพระเกศาเป็นกันหอย ขนาดเล็กคล้ายหนามขนุน พระกรรณยาว พระอุษณีษะ มีอุณาโลมอยู่ตรงกลางระหว่างพระขนงทั้งสองข้าง พระเนตรมองต่ำ ประทับขัดสมาธิเพชรเห็นฝ่าพระบาททั้งสองข้างบนฐานบัว ฉลองพระองค์แบบนักบวช ไม่สวมเครื่องประดับ ครองจีวรห่มคลุมแบบนักบวชจีน ชายจีวรมัดเป็นปมไว้ด้านหลังกลางพระอุระ พระหัตถ์ของพระประธานแต่ละองค์แสดงมุทราที่ต่างกันไป และมีวัตถุต่างๆ ที่กำหนดลักษณะทางประติมานวิทยาไว้บนฝ่าพระหัตถ์ คือ พระอมิตาภะ (มีดอกบัวบนฝ่าพระหัตถ์) พระศากยมุนี (มีลูกแก้วบนฝ่าพระหัตถ์) ส่วนพระโภชยคุรุฯ (มีเจดีย์บนฝ่าพระหัตถ์) (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3: พระประธานในพระอุโบสถของวัดมังกรกมลาวาส

ส่วนวัดในความเชื่ออนันนิกาย ที่เป็นพุทธศาสนamahayanaจากประเทศญวนและได้เข้าสู่ประเทศไทยก่อนพุทธศาสนamahayanaที่มาจากประเทศจีน ส่วนใหญ่มักพบว่ามักนิยมสร้างพระศากยมุนีเป็นพระประธานเพียงองค์เดียว เช่นที่วัดคันเิงตือ (วัดอู่ยกยราชบารุง) วัดกว้างเพือกตือ (วัดอนันนิกายาราม) (การสร้างพระประธานเรียงกัน 3 องค์ ในวัดอนันนิกายมักเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาล ที่ 5 ที่พุทธศาสนาแบบจีนเข้ามามีบทบาทแล้ว) จะมีเพียงวัดกัมโล่วยี่ หรือ วัดทิพวารวิหาร ที่มีการสร้างพระประธานเรียงกัน 3 องค์ โดยพุทธลักษณะต่างๆ คล้ายคลึงกับพระประธานในวัดพุทธศาสนาแบบจีนนิกาย แต่การสร้างพระประธานเรียงกัน 3 องค์ดังกล่าวที่วัดทิพวารวิ จากการสัมภาษณ์นักวิชาการอิสระด้านพุทธศาสนamahayana นายเศรษฐพงษ์ จงสงวน ก็ไม่สามารถระบุได้ว่ามีมาตั้งแต่แรกสร้างวัด หรือเกิดขึ้นหลังจากการปรับเปลี่ยนให้วัดทิพวารวิหารนี้เป็นวัดในพุทธศาสนาแบบจีนนิกาย (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2559 วัดทิพวารวิหาร กรุงเทพฯ)

หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 การสร้างวัดจีนที่มีรูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ ก็ได้ลดบทบาทลงจนไม่มีข้อมูลในการสร้างขึ้นอีก จนสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (ช่วง พ.ศ. 2548 – 2560) การสร้างประติมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ได้กลับมามีบทบาทขึ้นอีกครั้งใน พบว่ามีการสร้างขึ้นตามวัดต่างๆ ทั้งวัดพุทธ

ศาสนาแบบเถรวาทและวัดในพุทธศาสนาเถรวาทแบบจีน โดยมีลักษณะทาง
ประติมานวิทยาที่ต่างกันไปในแต่ละวัด ตามแนวคิดของผู้กำหนดให้สร้างมีการผสม
ผสานกับความเชื่อท้องถิ่น แสดงพุทธศิลป์แบบไทยมากขึ้น แต่ก็ยังคงลักษณะที่
สำคัญทางประติมานวิทยาของพระโกษชัยคุรุฯ ไว้ คือในฝ่าพระหัตถ์ซ้ายจะมีหม้อ
ยาววางไว้ เช่น วัดทรงธรรมกัลยาณี มีการสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ราว พ.ศ. 2548
(ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4: พระโกษชัยคุรุฯ แสดงพุทธศิลป์แบบไทย พระวรกายเป็นสีน้ำเงิน
วัดทรงธรรมกัลยาณี จังหวัดนครปฐม

ลักษณะทางประติมานวิทยาที่ปรากฏคือ มีลักษณะตามแบบมหาบุรุษลักษณะ
32 ประการ ครองจีวรท่มคลุมแบบการครองจีวรของภิกษุจีน ไม่สวมเครื่องประดับ
ประทับขัดสมาธิเพชรบนฐานบัวเห็นฝ่าพระบาททั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาวางเสมอ
แนวพระชานูแสดงมุทราประธานพร พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลาบน

ฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยาวางไว้ แต่ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโกษชัยคุรุฯ ที่สร้างขึ้นที่นั่นมีพระวรกายเป็นสีน้ำเงิน น่าจะเกิดจากความเชื่อ ที่เป็นผลมาจาก ข้อความในพระคัมภีร์พระโกษชัยคุรุไวฑูรยประภาสัปตพุทธปุรวปนิธานวิเศษสูตร ที่แต่งขึ้นในประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถัง กล่าวถึงสีของพระวรกายของพระองค์ใน ปนิธานข้อที่ 2 ที่กล่าวว่า (Kabinsing Chatsuma, 1986, p. 6)

“ข้าฯ ข้อตั้งปนิธานว่า เมื่อข้าฯ ได้จุติลงมาบนโลกและบรรลุนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ภายของข้าฯ จะทอแสงดุจมณีสีฟ้า อันปราดจากมลทินทั้งภายในและภายนอก เปล่งแสงออกไปไกลแสนไกล ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ ประทับนั่งอย่างสงบ มีรัศมี สว่างกว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ ข้าฯ จะเป็นผู้นำปัญญาสู่สรรพสัตว์ผู้ยังข้องอยู่ในกิเลส เพื่อเขาจะได้ดำเนินชีวิตอย่างอิสระ ตามปนิธานของแต่ละบุคคล”

วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จ.ร้อยเอ็ด การสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ที่วัดนี้มีรูปแบบที่ต่างไปจากเดิมหลายส่วน มีพุทธลักษณะตามพุทธศิลป์แบบไทย ประทับขัดสมาธิเพชรเห็นฝ่าพระบาททั้งสองข้าง ครองจีวรท่มเฉียงชายจีวรพาดมาคลุมไว้ที่พระอังสาขวา ขอบชายจีวรมีลวดลายใบไม้มีวนประดับไว้ ส่วนกลางพระอุระจะมีสังฆาฏิผูกเป็นปมพร้อมแถบลายที่คล้ายกับลายตามขอบชายจีวรประดับไว้ไม่สวมเครื่องประดับ พระหัตถ์ขวาวางเสมอแนวพระชานูหงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้นคล้ายการแสดงวรมุทรา (ประทานพร) แต่ในฝ่าพระหัตถ์มีการถือต้นยาที่เรียกว่าต้นอรุระ (ลักษณะทางประติมานวิทยาแบบนี้พบแต่ในประเทศทิเบตเท่านั้นสำหรับประเด็นนี้ผู้วิจัยขอเสนอว่าไม่น่าจะเป็นการรับอิทธิพลหรือแนวคิดในการสร้างมาจากประเทศทิเบตโดยตรง แต่น่าจะเกิดจากผู้ออกแบบสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ที่วัดนี้ อาจศึกษาค้นคว้ารูปแบบผ่านทางระบบอินเตอร์เน็ต ซึ่งมักแสดงภาพพระโกษชัยคุรุฯ

ที่มีพุทธลักษณะแบบทิเบตจำนวนมาก จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับผู้ออกแบบมาใช้เป็นต้นแบบและเกิดการผสมผสานกับพุทธศิลป์แบบไทย ได้ลักษณะทางประติมานดังกล่าวออกมา) ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระ เพลาหงายฝ่าพระหัตถ์ ซีนบนฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยาวงไว้ (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5: พระโภาชชยคุรุฯ แสดงพุทธศิลป์แบบไทย
วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จังหวัดร้อยเอ็ด

วัดพระบาทน้ำพุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี วัดนี้ได้รับผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายไว้ดูแลโดยเริ่มครั้งแรกราว พ.ศ. 2535 เนื่องจากลักษณะของผู้ป่วยมักมีสภาพที่ค่อนข้างน่ารังเกียจและไม่ได้รับการยอมรับในสังคม ทางวัดจึงให้ที่พักพิงกับผู้ป่วยเหล่านั้น และเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจให้กับผู้ป่วย ทางวัดจึงเกิดแนวคิดใน

ภาพที่ 6: พระไภษัชยคุรุฯ พระพุทธเจ้าแพทย์ วัดพระบาทน้ำพุ

พุทธลักษณะของพระไภษัชยคุรุฯที่วัดนี้แสดงความเป็นพุทธศิลป์แบบไทยอย่างชัดเจน ทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง สวมเครื่องประดับศิระคล้ายเครื่องทรง กษัตริย์มีมงกุฎ เฑริด กรรณเจียก รัตเกล้า พระวรกายมีเครื่องประดับ เช่นทับทรวง พาหุรัต ทองกร ประทับขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ขวาแสดงมุทราประทานพร พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาหงายฝ่าพระหัตถ์ บนฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยาวางไว้

ลักษณะเฉพาะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ในแต่ละช่วงเวลา

จากข้อมูลของลักษณะทางประติมานวิทยาของประติมากรรมพระไภษัชยคุรุฯ ที่พบในประเทศไทย เราสามารถแบ่งออกได้เป็น 7 รูปแบบใหญ่ๆ โดยพุทธลักษณะที่พบมากที่สุดเป็นลักษณะทางประติมานวิทยาที่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของขอมโบราณ ซึ่งมี 4 ลักษณะและคิดเป็นร้อยละ 46.70 ของกลุ่มประชากร ซึ่งข้อมูล

ดังกล่าวว่าจะแสดงให้เห็นว่า การสร้างรูปเคารพพระโภษัชยคุรุฯ ในประเทศไทย นั้นได้รับ รูปแบบและลักษณะทางประติมานวิทยาจากขอมโบราณ ต่อมาเมื่อ อิทธิพลพุทธศาสนาแบบมหายานจีนนิกายเข้าสู่ประเทศไทย ในช่วงรัตนโกสินทร์ (สมัยรัชกาลที่ 5) ลักษณะทางประติมานวิทยาจึงมีการปรับเปลี่ยนเป็นพุทธศิลป์ แบบจีนมากขึ้น และในช่วงสมัยรัชกาลที่ 9 แนวคิดในการสร้างประติมากรรม พระโภษัชยคุรุฯ ได้เกิดผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นของไทยในพุทธศาสนาแบบ เถรวาท จึงเกิดรูปเคารพที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาที่เป็นพุทธศิลป์แบบไทย มากขึ้น จากการศึกษาและเก็บข้อมูลปฏิมากรรมพระโภษัชยคุรุฯ ในประเทศไทย เราสามารถแบ่งลักษณะทางประติมานวิทยาออกได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ๆ คือ

ช่วงเวลาแรก (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) แสดงถึงอิทธิพลและความเชื่อเกี่ยวกับ พระโภษัชยคุรุฯ และการสร้างอโรคยศาลา จากขอมโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโภษัชยคุรุฯ ในช่วงเวลานี้แสดงเป็นรูปบุคคล ลักษณะตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการเช่น ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย พระกรณยาว มีพระอุษณีษะ พระอุณาโลมอยู่ตรงกลางระหว่างพระขนงทั้งสอง ข้าง ครองจีวรมีทั้งแบบห่มเฉียงและห่มคลุม ที่องค์พระมักสวมเครื่องประดับแบบ เครื่องทรงพระโพธิสัตว์หรือเครื่องทรงแบบพระมหากษัตริย์ ครองจีวรแบบนักบวช ไม่สวมเครื่องประดับก็พบได้บ้างแต่พบได้น้อยกว่าแบบแรก ประทับขัดสมาธิราบ บนขนดนาค ด้านหลังพระเศียรพระโภษัชยคุรุฯ ทำเป็นเศียรนาค 7 เศียรแผ่ออกเป็นรัศมี พระหัตถ์ทั้งสองข้างวางหงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้นประสานกันบนพระเพลาแสดง มุทราสมาธิ บนฝ่าพระหัตถ์มีวิตุลุลายหม้อยาหรือผอบวางไว้

วิเคราะห์ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ ที่แสดงอิทธิพลจากขอมโบราณ

ประเด็นที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาคลายพระพุทธรูปนาคปรก เนื่องจากจากความเชื่อเดิมของชาวขอมนิยมสร้างพระพุทธรูปนาคปรกเป็นประจำอยู่แล้ว ด้วยเหตุผลที่ว่าเมื่อแรกเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนนี้ได้ผสมผสานกับความเชื่อพื้นเมืองเดิมของชาวกัมพูชาที่ว่าต้นตระกูลตนเองนั้นเกิดจากนางนาค ดังนั้นการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกนั้นก็คงต้องการสื่อว่า พญานาคยังยอมมาเป็นผู้รับใช้ในพุทธศาสนา ประชาชนกัมพูชาก็ควรหันมาให้ความเคารพต่อศาสนาพุทธด้วย เมื่อมีการสร้างรูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ จึงนำพุทธลักษณะของพระพุทธรูปนาคปรกมาเป็นต้นแบบ และเพิ่มในส่วนของวัตถุที่วางบนฝ่าพระหัตถ์ (หม้อยา) เพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่ระบุว่าองค์ใดคือพระไภษัชยคุรุฯ ให้ต่างจากพุทธลักษณะของพระศากยมุนีนั่นเอง

ส่วนพุทธลักษณะที่สร้างเป็นพระพุทธรูปที่สวมเครื่องทรงนั้น น่าจะเป็นเพราะการผสมผสานกับความเชื่อในพุทธศาสนาแบบมหายานที่นับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ว่ามีหน้าที่ดูแล ปกป้อง ค้ำภัยอันตรายต่างๆ ให้กับมนุษย์ ซึ่งพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั้นมักสวมเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ หรืออีกประการหนึ่งที่พระไภษัชยคุรุฯ ในประเทศกัมพูชานี้นิยมสวมเครื่องทรงแบบกษัตริย์ อาจมาจากการให้เกิดความแตกต่างอย่างชัดเจน ระหว่างพระไภษัชยคุรุฯ กับพระศากยมุนีที่แต่งกายแบบนักบวชไม่สวมเครื่องประดับ (ผู้เขียน)

ช่วงเวลาที่สอง (สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5) แสดงพุทธลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศานามหายานแบบจีนนิกาย การสร้างพระไภษัชยคุรุฯ ช่วงนี้มักสร้างร่วมเป็นพระประธานในพระอุโบสถเรียงกัน 3 องค์ พระไภษัชยคุรุฯ จะประทับด้านซ้ายของพระศากยมุนีที่ประทับอยู่ตรงกลาง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ นั้น องค์พระมีลักษณะตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ เช่น ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดเล็กคล้ายหนามขนุน

มีพระอุษณีษะ พระกรรณยาว อุณาโลมอยู่ตรงกลางระหว่างพระขนงทั้งสองข้าง ประทับขัดสมาธิเพชรเห็นฝ่าพระบาททั้งสองข้างบนฐานบัวหลาย ฉลองพระองค์แบบนักบวช ครองจีวรห่มคลุมแบบนักบวชจีน ชายจีวรมัดเป็นปมไว้ด้านหน้ากลางพระอุระ พระหัตถ์ขวาแสดงมุทราต่างๆ พระหัตถ์ซ้ายมักวางบนพระเพลาบนฝ่าพระหัตถ์ซ้ายมีเจดีย์แบบจีนวางไว้

วิเคราะห์ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระไภษัชยคุรุฯ แสดงอิทธิพลจากพุทธมหายานจีนนิกาย

ในช่วงเวลานี้ลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญและแสดงให้เห็นความชัดเจนว่าเป็นอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาแบบจีนนิกาย ในพระอุโบสถที่เป็นศาสนสถานของพุทธศาสนาแบบจีนนิกาย อีกทั้งลักษณะการครองจีวรก็แสดงลักษณะจีวรแบบพระสงฆ์จีน แสดงการรับอิทธิพลแบบจีนอย่างชัดเจน ส่วนสัญลักษณ์บนฝ่าพระหัตถ์ซ้ายใช้เจดีย์แบบจีนเป็นสัญลักษณ์แทนหม้อยาวางไว้ การใช้เจดีย์เป็นสัญลักษณ์นี้ไม่พบมาก่อนในประเทศจีน ซึ่งอาจเกิดจากแนวคิดของช่างท้องถิ่นในประเทศไทย ผสมกับความเชื่อในลัทธิเต๋า ที่มีบทบาทในประเทศไทยมาก่อน และวัดในพุทธศาสนาแบบจีนในช่วงแรกก็มักมีการใช้สถานที่ของศาสนสถานของเต๋าร่วมกับวัดในพุทธศาสนาแบบจีน (ผู้เขียน)

ช่วงเวลาี่สาม (ช่วงทศวรรษที่ 2550-2560) ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ความเชื่อในการนับถือพระไภษัชยคุรุฯ ในประเทศไทย ได้เกิดการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น ทำให้เกิดพุทธลักษณะที่ต่างกันขึ้นในหลายรูปแบบ เช่นที่วัดทรงธรรมกัลยาณิ จังหวัดนครปฐม ลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญคือการแสดงพระวรกายเป็นสีฟ้า ส่วนบนฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยาวางไว้ วัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดสระบุรี มีการสร้างรูปเคารพพระไภษัชยคุรุฯ เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบเทวดาบนฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยาวางไว้ การสร้างพระไภษัชยคุรุฯ วัดป่าทุ่งกุลาเฉลิมราช จ.ร้อยเอ็ด มีพุทธลักษณะตามพุทธศิลป์แบบไทย แต่ลักษณะทางประติมานวิทยาบางประการคล้าย

กับพระโขนงชัยคุรุฯ ในประเทศทิเบตคือส่วนของลักษณะการครองจีวร ที่ห่มเฉียง ชายจีวรพาดมาคลุมไว้ที่พระอังสาขวา ขอบชายจีวรมีลวดลายไปไม่ม้วนประดับไว้ ส่วนกลางพระอุระจะมีสังฆาฏิผูกเป็นปมพร้อมแถบลายที่คล้ายกับลายตามขอบชาย จีวรประดับไว้ พระหัตถ์ขวาวางเสมอแนวพระขานูหงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้นคล้ายการ แสดงวรมุทรา (ประทานพร) แต่ในฝ่าพระหัตถ์มีการถือต้นยาที่เรียกว่าต้นอรุระ (ลักษณะทางประติมานวิทยาแบบนี้พบแต่ในประเทศทิเบตเท่านั้น: ผู้เขียน) ส่วน พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาหงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้น บนฝ่าพระหัตถ์มีหม้อยา

วิเคราะห์ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโขนงชัยคุรุฯ ที่แสดงอิทธิพล ร่วมสมัยแบบไทย

พบว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระโขนงชัยคุรุฯ ในช่วงเวลานี้ค่อนข้างนี้ ความหลากหลาย ซึ่งคงเกิดจากแนวคิดที่ผู้สร้างได้ทำการศึกษาและต้องการรูปแบบ ดังกล่าวเหล่านั้น เช่น การแสดงพระวรกายเป็นสีฟ้าที่วัตรทรงธรรมกัลยาณี จังหวัด นครปฐม นับเป็นครั้งแรกในไทยหรืออาจเป็นครั้งแรกในโลกด้วยเช่นกัน ซึ่งการทำ พระวรกายสีฟ้านี้เกิดจากผู้ที่ทำให้แนวคิดในการออกแบบสร้างพระโขนงชัยคุรุฯ ที่นี้ เป็นผู้มีความรู้และเป็นผู้ที่ศึกษาในคัมภีร์พระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภาสัปตพุทธ ปุรวปณิธานวิเศษสูตร ทำให้พุทธลักษณะของพระองค์ที่นี้ มีพระวรกายสีฟ้า เช่นเดียวกับปณิธานของพระองค์ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระโขนงชัยคุรุไวฑูรยประภา สัปตพุทธปุรวปณิธานวิเศษสูตร ส่วนที่วัดพระบาทน้ำพุ ที่ลักษณะทางประติมาน วิทยาที่สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง น่าจะต้องการเชื่อมโยงกับแนวคิดในเรื่อง ของเทวดาที่ปกปักรักษาตามความเชื่อพื้นฐานในสังคมไทย ส่วนวัดป่าทุ่งกุลา เฉลิมราช จังหวัดร้อยเอ็ด มีลักษณะประติมานวิทยาที่คล้ายพระโขนงชัยคุรุฯ ในประเทศทิเบตเช่นลักษณะการครองจีวรที่ห่มเฉียงชายจีวรพาดมาคลุมไว้ที่พระ อังสาขวา ขอบชายจีวรมีลวดลายไปไม่ม้วนประดับไว้ ส่วนกลางพระอุระจะมีสังฆาฏิ ผูกเป็นปมพร้อมแถบลายที่คล้ายกับลายตามขอบชายจีวรประดับไว้ พระหัตถ์ขวา

ถือต้นยาที่เรียกว่าต้นอู่ระ ในประเด็นนี้ผู้เขียนขอเสนอว่าไม่น่าจะเป็นการรับอิทธิพลหรือแนวคิดในการสร้างมาจากประเทศทิเบตโดยตรง แต่น่าจะเกิดจากผู้ออกแบบสร้างพระโกษชัยคุรุฯ ที่วัดนี้ได้ศึกษาค้นคว้ารูปแบบผ่านทางระบบอินเทอร์เน็ต ซึ่งมักแสดงภาพพระโกษชัยคุรุฯ ที่มีพุทธลักษณะดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมาก จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้กับผู้ออกแบบมาใช้เป็นต้นแบบและเกิดการผสมผสานกับพุทธศิลป์แบบไทย ได้ลักษณะทางประติมานดังกล่าวออกมาถึงแม้พุทธลักษณะของพระโกษชัยคุรุฯ ในช่วงเวลานี้จะมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ทั้งหมดยังคงแสดงลักษณะทางประติมานวิทยาที่สำคัญไว้คือ มีหม้อยาวงบนฝ่าพระหัตถ์ที่วางหงายบนพระเพลา

สรุปรูปแบบทางประติมานวิทยาที่แสดงออกมาในงานปฏิมากรรมพระโกษชัยคุรุฯ

1. พุทธลักษณะของพระองค์ จากที่พระองค์ถูกยกย่องให้เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อีกทั้งในคำปฏิญาณข้อแรกของพระองค์เมื่อ ครั้นยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นั้น ได้ตรัสว่าเมื่อพระองค์ได้จุติลงมาและตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้วขอให้พระองค์พร้อมด้วยพุทธลักษณะทั้ง 32 ประการ ดังนั้นลักษณะพระวรกายของพระโกษชัยคุรุฯ จึงควรเหมือนพระศากยมุนี คือมีลักษณะของมหาบุรุษทั้ง 32 ประการ เช่น พระกรรณยาว มีอุณาโลม มีพระอุษณิষะ ฯลฯ

2. เครื่องฉลองพระองค์ ลักษณะของปฏิมากรรมที่พบมีทั้งแบบไม่ทรงเครื่องและทรงเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ แต่ด้วยความที่พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นเครื่องฉลองพระองค์ที่ถูกต้องน่าจะเป็นเครื่องทรงแบบนักรบข (ไม่สวมเครื่องประดับเหมือนกษัตริย์ หรือพระโพธิสัตว์) ส่วนในบางกรณีที่ทำฉลองพระองค์แบบเครื่องทรงกษัตริย์นั้นน่าจะเป็นความเชื่อที่แทรกเข้ามาในชั้นหลัง เกิดการผสมผสานในการสร้างปฏิมากรรมพระโกษชัยคุรุฯ ที่มีเครื่องทรง

3. การแสดงมูทราและวัตถุที่อยู่บนฝ่าพระหัตถ์ ในคัมภีร์ฝ่ายมหายานต่างๆ ไม่

ได้มีการกำหนดไว้อย่างชัดเจน เราจึงไม่สามารถระบุมูทราของพระองค์ได้ว่าควรเป็นเช่นไร แต่มูทราที่พบบ่อยคือแสดงธยามูทรา (สมาธิ) พระหัตถ์ซ้อนประสานกันบนพระเพลา ส่วนวัตถุที่อยู่บนฝ่าพระหัตถ์นั้นมีรูปแบบที่ปรากฏหลายอย่างเช่นผลสมอหม้อน้ำมนต์หม้อยา ดอกบัว ผลไม้ แต่เนื่องจากในคัมภีร์มีการระบุวัตถุที่อยู่บนฝ่าพระหัตถ์ของพระองค์ อย่างชัดเจนว่าเป็นผลไม้หรือหม้อยา ดังนั้นของที่ควรอยู่บนฝ่าพระหัตถ์ของพระองค์ก็ควรเป็นผลไม้หรือหม้อยา แต่ในส่วนที่เป็นความเชื่อที่มาจากประเทศจีนนั้นมักนิยมสร้างเจดีย์แบบจีนไว้บนฝ่าพระหัตถ์ ซึ่งน่าจะเป็นเพราะการผสมผสานแนวคิดของลัทธิเต๋าที่เป็นความเชื่อเดิมของประเทศจีน

References

- _____. (2000). *Phutpatimāfāimahāyān*. Krungthep: Rōngphim'aksōn samai.
- _____. (1995). *Art in Thailand [Sinlapanaiprathedthai]*. Krungthep: Rōngphimmahā wittayālaithammasāt.
- _____. (2004). *Khmer Art [Sinlapakhōm]*. Krungthep: Amarin Printing & Publishing Public Company Limited.
- Chatsuma, K. (1986). *Phaisatyākhuruwaithūnyapraphātathāsutra*. Krungthep: Sawāngsutthikānphi.
- Chinnikai, K. (1988). *Phutsātsanāmahāyān*. Krungthep: Mūnnithisang khapra chānukhrō.
- Chit, P. (1982). *Tamnānhāngnakornwat*. Krungthep: Bōrisatsāmāk khīsān.
- Chutiwongs, N. (1984). *The Iconography of Avalokitesvara in Mainland of South East Asia*. Leiden, Netherlands: Leiden.
- Cleary, T. (1993). *The Flower Ornament Scripture: A Translation of the Avatamsaka Sutra*. Shambhala USA, Boston: Shambhala Publications. Inc.
- Freeman, M. (1996). *A guide to Khmer Temples in Thailand & Laos*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Co. Ltd.
- Gordon, A. K. (1959). *The Iconography of Tibetan Lamaism*. Tokyo, Japan: Ryuseisha Co.
- Jittra, K. (1999). *Phraphut Phraphōthisat Singasakithōngchīn*. (phim khrangthī Sām). Krungthep: Samnakphimjittra.

- Phasuk, I. (1987). *Mahayana Iconography [Phutsāsanāḷæpratimā navitthaya]*. Nakhōnpathom: Rōngphimmahāwitthayālai sinpāk.
- Phiksuni, K. W. (1979). *Prawatkharuwaithūnyapraphātathākhotčhao*. Krungthep: Sūtpaisalkānphi.
- Phiksuni, T. (2016). *Prawatwatsongthamkanlayanee*. Krungthep: Sūtpaisalkānphi
- Phitsanuphong, P, & Supaporn Pitiphon, S. (1994). Rōngphayābānkap samun phraisamaidukdamban: Čhākjaruek Phračhaochai wōramanthī Čhetthīphopnai prathedthai. *Sinlapawattha natham* 15(5), 1-10.
- Phraichayachit, S. (1993). Arōkhayasānrōngphayābānkhōm. *Siamaraya*, 2(10),1-10.
- Shewasukthaworn, W. (2015). The Change of Chapel of Arogayasala's Usage Patterns: A Case Study of Northeastern Thailand. *Najua*, 12, 46-69.
- Somdetkromphraya, D. (1976). *Tumnanbudhajedi [Tamnān phra phutčhēdī]*. Krungthep: Samnakphim sinlapābannākhān.
- Suphattharadit, D. (1972). *Khmer Sculpture [Pratimākamkhōm]*. Krungthep: Krungsiamkānphi.
- Thongdaeng, W., & Thongpan, S. (2004). Sāmsip Arōkyasālā: Rōng phayābān khōmnaimummōngchāobān. *Wansanmuangboran*, 30(3), 1-10.

Thossaphol, C. (2015). *Phra Bhaisajyaguruvitulyaprapa [khuruwaithū nya praphātathākhōt]*. Krungthep: Comma Publication Company Limited.

Thummakon, D. (2008). khōkhithenbāngprakānkīaokapprāsāt bānsam rōng Jaruekprāsātphrakhanlæ 'Amnātkānmūrangkhōng phračhaochaiwōramanthī Čhet. *Wānsānmūrangbōrān*.